
FÖRETAGAREN I SVENSK LITTERATUR

GÖRAN HÄGG

I modern svensk litteratur har företagaren oftast framställts som skurkaktig och ohederlig. Men de senaste åren har en förändring börjat märkas. Kanske beror det på att vårt behov av företagande sällan har varit större än vad det är nu?

Företagare är sällsynta i de senaste tre årtiondenas svenska litteratur. I stort sett obefintliga faktiskt.

Så har det inte alltid varit. Den äldsta läsbara svenska romanen, C J L Almqvists *Det går an* 1838 har en kvinnlig företagare, glasmästeriägaren Sara Videbäck som centralgestalt. I Strindbergs *Röda rummet* 1879 frodas både Arvid Falks otrevliga bror linkramhandlaren och de läskiga intressenterna bakom Sjöförsäkringsaktiebolaget Triton och Tidningsaktiebolaget Gråkappan.

Vidrig bild

Nästa generation tongivande skribenter med Heidenstam i spetsen föraktade visserligen penningen, när den inte ärvts eller hade något med jordbruk att göra. Men bland lite yngre berättare blev företagaren åter den typiska representanten för samhället till exempel vid general-

---

GÖRAN HÄGG är frilansjournalist och medverkar regelbundet på *Aftonbladets kultursida*.

konsulns middagar i Hjalmar Söderbergs *Förvillelser* 1895 eller *Den allvarsamma leken* 1912 och andra verk där framförallt klipparen Ernest Thiels omgivning stått modell. Likaså i den orättvist bortglömde Henning Bergers romaner, främst mäs-terverket *Drömlandet* 1909, med dess underbart vidriga bild av penningens makt och omgivningens kryperi kring en gammal procentare.

Den moderne industrialisten

Med det vi brukar kalla "tiolet" blir företagarmiljöerna för en tid den berättande litteraturens huvudtema. I Sigfrid Siwertz' *Selams* 1920 hånas spekulation och egoism, om än med påtaglig fascination för själva ämnet. Ren dyrkan av den moderne industrialisten finns i flera av Lubbe Nordströms idag förgätna tjugotalsromaner. Företagare och uppfinnare är viktiga i Gustav Hellströms *Snörmakare Lekholm får en idé* 1927, den stora romanen om svensk ståndscirkulation.

Men litterärt märkligast av tidens företagarskildringar är Hjalmar Bergmans på

en gång humoristiska och nattsvart pessimistiska bilder från och med *Vi Bookar, Krokar och Rothar* 1912. Manipulationer värdiga ledningen i Gota Bank krossar häradsövdingen De Lorche i *Markurells i Wadköping* 1919 - han har använt "Jesu krubbas" aktier i sina spekulationer. Men givetvis får inte vinnaren, herr Markurell, någon egentlig glädje av segern. I böcker ger pengar aldrig varaktig glädje. Lysande kvinnliga företagarporträtt finns i Bergmans sena mästerverk *Farmor och Vår Herre* 1921 och *Chefen fru Ingeborg* 1924. Men kvinnliga författare som Selma Lagerlöf och Elin Wägner har själva knappast tagit vara på företagandets litterära möjligheter.

Börsens sammanbrott

Birger Sjöbergs *Kvartetten som sprängdes* 1924 är både historien om fabrikörfamiljen Åvik, och de aktiespekulationer som nästan krossar den blivande svärsonen, journalisten Cello. Kapitlet *Svart mäska* om börsens sammanbrott är en av bokens tragikomiska höjdpunkter.

I många av Olle Hedbergs bästa romaner, som *Jag är en prins av blodet* 1936, utspelar sig existentiella tragedier i småföretagar- eller till och med hantverkarmiljö.

Men även proletärförfattarna och deras publik intresserar sig för såväl pengar i allmänhet som företagande i trängre mening. Ivar Lo-Johanssons karriär som gårdfarihandlare blev varken storslagen eller långvarig. I Eyvind Johnsons *Timans och rättfärdigheten* 1925 rör det sig om en läskig utsugare och direktör och *Kommentar till ett stjärnfall*

1929 om en olycksdrabbad grosshandlare. I sin stora svit om tidens idéer och kampen mot nazismen, *Grupp Krilon* 1941 och dess båda uppföljare, gör Johnson en fastighetsmäklare till förnuftets och humanitetens talesman.

Företagaren försvann

På ett enklare plan, i underhållningslitteraturen, florerar mer eller mindre ärliga företagare och mer eller mindre företagsamma skurkar som i Waldemar Hammenhögs lätt rasistiska men mycket roliga roman om *Pettersson & Bendel* 1931. Längst håller sig företagarmiljöerna kvar i deckarna. Fotografen Harry Friberg i Stieg Trenters böcker är ju själv en sorts småföretagare och möter dessutom allsköns obskyra direktörer och hantverkare.

Men någon gång mot slutet av 50-talet försvinner företagaren ur den seriösa litteraturen. Pengar som motiv för brottet blir en sällsynthet i deckaren. Till och med där skurkaktiga direktörer fortfarande någon gång florerar som hos Sjöwall/Wahlöö är det ändå vanligen sexuella eller sociala motiv som driver handlingen framåt.

Dallas är typpallet

Samtidigt är det ingalunda någon internationell tendens, varken i seriös eller populär kultur. *Dallas* är typpallet av importerad underhållning från sent 70-tal. I amerikanska romaner har det vimlat av spekulanter och penningmatadorer även då de var borta hos oss.

Är företagarens försvinnande ett uttryck för djupt rotad fientlighet mot

företagande i de senaste årtiondenas svenska kultur?

Moraliskt mindervärdig

Knappast. Som redan exemplen ovan visar var det just ingen smickrande bild av företagare och företagsamhet som präglade den klassiska svenska romanen. Det är fortfarande ingen särskilt sympatisk bild man får av oljebranschen i *Dallas* eller av börsmäklarens privatliv i *American Psycho*.

Förmånen av att vara huvudperson i berättelser är framförallt förmånen att få framträda som skurk och moraliskt mindervärdig. I 70- och 80-talens svenska samtidsromaner har den huvudrollen framförallt innehaft av poliser, vårdpersonal, byråkrater, politiker och dylikt.

Företagaren ospännande

Det är helt andra saker än politik som styr valet av huvudpersoner i litterärt berättande. Författaren skriver visserligen boken, men det blir inte särskilt många böcker gjorda om de inte innehåller saker som publiken, stor eller liten, tycker är intressanta. Företagare och förtjänandet av pengar har helt enkelt inte varit spännande.

Än mer markant än företagarens frånvaro i samtida litteratur har varit från-

varon av pengar och ekonomi överhuvudtaget - som motiv för mord eller drivkraft för karriärer.

Total trygghet

Vi har en tid levt i ett samhälle med dels ett näringsliv som varit till den grad välfungerande att pengarna verkat komma av sig själva, dels en nästan total ekonomisk trygghet för alla. Jakten på pengar har varit mindre naturlig att identifiera sig med än jakten på orgasmer och byråkratisk makt. Rekordår och välfärdsstat - det är den tid då pengar och företagare försvinner definitivt ur svensk litteratur.

Sublim nivå

Således är det inte heller så konstigt att de tycks vara på väg att komma tillbaka. TV-serier som *Rederiet* berättar om en ny tid. Ekonomiprogrammen avlöser varandra på TV. Vi vill gärna se våra privata eländen upphöjda till en mer sublim nivå, där de verkligen tycks betyda något.

Litteraturen kommer som vanligt lite efter. Men det är ingen tvekan om att det, om det fortsätter att gå illa för Sverige, kommer att bli spännande med pengar och företagande igen, även i böckernas värld. Precis som på Hjalmar Bergmans tid. Obehagligt spännande.